

УДК 59.953: 371: 101

DOI 10.31652/2415-7872-2022-70-103-108

МИКОЛА ПРИЩАК

orcid.org/0000-0002-7237-5464

m_pryschak@ukr.net

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук

Заклад вищої освіти «Вінницький національний технічний університет»

вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця

НА ШЛЯХУ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено проблеми означення та становлення суб'єктно-комунікативного підходу до особистості. Визначено та проаналізовано причини необхідності зміни методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості та її суб'єктності: зміна парадигми буття людини; криза діяльнісного підходу до людини (особистості); зростання ролі духовно-смыслового виміру сутності та розвитку суб'єктної особистості; проблемами з визначенням предмета психології. Доведено необхідність трансформації парадигми «свідомості-Я» та діяльнісної парадигми буття людини в комунікативну парадигму, парадигму «Я – Інший». Обґрунтовано необхідність міждисциплінарного підходу до дослідження особистості та її суб'єктності.

Ключові слова: особистість, суб'єкт, суб'єктність особистості, комунікативність, взаємодія, суб'єктно-комунікативний підхід, предмет психології, міждисциплінарність.

MYKOLA PRYSHCHAK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the Department Philosophy and Humanities Higher educational
institution «Vinnytsia National Technical University»

Khmelnyskyi Highway Str., 95, Vinnytsia

ON THE WAY OF ESTABLISHMENT SUBJECTIVE-COMMUNICATIVE APPROACH TO PERSONALITY

The article examines the problems of definition and formation of the subject-communicative approach to personality. The reasons of necessity of change of methodological bases of research of essence and development of the person and its subjectivity are defined and analyzed: change of a paradigm of existence of the person; crisis of activity approach to the person (personality); the growing role of the spiritual and semantic dimension of the essence and development of the individual, especially its subjectivity; problems with determining the subject of psychology.

Since the end of the XIX century in the science of man there is a change in the paradigm of human existence, from the philosophy of consciousness («consciousness- I») to the philosophy of communicative consciousness («consciousness-«I – Other»). This process started the crisis of the activity approach to the person (personality) and launched the mechanism of transformation of the activity approach into the communicative approach. The communicative approach strengthens the role of the spiritual and semantic dimension of the essence and development of the individual, especially its subjectivity. Obstacles to the definition of the subject of psychology also stand in the way of the formation of a subjective approach to personality, in particular attempts to expand the subject of psychology to the spiritual and semantic sphere of essence and development of personality and its subjectivity, which is the subject of philosophy. Therefore, we have substantiated the need for an interdisciplinary approach to the study of personality and its subjectivity. Based on the analysis, the need to transform the paradigm of «consciousness-I» and the activity paradigm of human existence into a communicative paradigm, the paradigm of «consciousness-«I – Other» is proved. It is substantiated that the need to overcome the philosophy of «consciousness-I» and activity approach, the need to strengthen the spiritual and semantic dimension of personality and its subjectivity, raises the question of becoming a subject-communicative approach, which in our opinion can be an effective methodological principle holistic theory of personality.

Key words: personality, subject, personality's subjectivity, communicativeness, interaction, subject-communicative approach, subject of psychology, interdisciplinarity.

У сучасній психолого-педагогічній науці, зокрема українській, відбувається активний процес дослідження суб'єктності особистості як цілісної сутності та розробки цілісної моделі особистості (О. Бондаренко, В. Карпенко, С. Кузікова, І. Нікітіна, В. Татенко, С. Шехавцова та ін.) [4; 13; 14; 16; 23; 24; 27]. Суб'єктний підхід стає методологічною основою розробки теорії особистості. Але, за наявності

певного прогресу, на нашу думку, без зміни парадигми буття людини та методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості, не буде успішним.

Метою статті є дослідження проблем означення та становлення суб'єктного-комунікативного підходу до особистості.

Аналіз наукових досліджень суб'єктності особистості дає можливість визначити причини необхідності зміни методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості, методологічних основ сутності та розвитку суб'єктності особистості:

- *перша* визначається зміною парадигми буття людини: від філософії свідомості («свідомості-Я») до філософії комунікативної свідомості («свідомості – «Я – Інший»);
- *друга*, що випливає з першої, – це криза парадигми діяльнісного підходу, який досі залишається визначальною методологічною основою дослідження особистості та її суб'єктності. Комунікативна трансформація свідомості людини зумовлює необхідність трансформації діяльнісного підходу до людини, особистості та її суб'єктності;
- *третья*, яка випливає з першої та другої, – це зростання ролі духовно-смыслового виміру сутності та розвитку особистості, особливо її суб'єктності;
- *четверта* базується на проблемах з визначенням предмета психології.

Тривалий час (починаючи з кінця XIX ст.) в науці про людину відбувається зміна парадигми буття людини: від філософії свідомості (свідомості «Я») до філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший») [15]. Особливо цей процес активізувався у другій половині XX ст. та став початком етапу методологічного повороту від класичної парадигми «філософії свідомості» до парадигми «філософії комунікативної свідомості», від монологічності європейського типу спілкування до діалогічного спілкування.

Але, поки що, це, власне, відбувається на філософському рівні осмислення буття людини, зокрема в ідеях комунікативної філософії (комунікативної етики) (К. – О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бюлер та ін.) [11].

Частково на зміну парадигми буття людини відреагувала педагогічна наука. Частково, тому що педагоги, переважно, розуміють комунікацію (узаємодію) не як онтологічну сутність, а тільки як педагогічний інструментарій [6]. Можливо причина в тому, що педагоги розробляють свій педагогічний інструментарій на основі психологічних знань про людину, а для психологів комунікативність ще не стала онтологічною та смысловою основою психологічного та особистісного буття людини, методологічною основою дослідження психології особистості. Прикладом є розробка психологічних теорій особистості та суб'єктності особистості.

Онтологічною та методологічною основою сучасних теорій особистості та її суб'єктності, особливо російських та українських, залишається діяльнісна парадигма, яка своїми коріннями сягає ідей К. Маркса, хоча методологічні засади діяльнісної парадигми були закладені в теорії філософії свідомості («свідомості-Я»). Потрібно зазначити, що спроби частини філософів та психологів радянського періоду обмежити вплив радянських ідеологем на розвиток філософії, а особливо психології, мали певний успіх. Це відбувалося саме на основі діяльнісної парадигми розвитку людини [21].

Активно процес розвитку діяльнісної парадигми буття людини, в контексті суб'єктності, проходить в пострадянський період [2; 5; 17; 19; 22]. Онтологічною та системоутворювальною ознакою суб'єктності особистості сучасна психологія визначає активність, «сукупність обумовлених індивідом моментів руху діяльності» [19, с. 32]. Убачаючи «конститутивною характеристикою особистості людини... її суб'єктність» [18, с. 11], В. Петровський вважає активність основною ознакою цієї суб'єктності. «...Активним може бути названий не будь-який об'єктивно представлений у діяльності процес, а лише такий, саме існування якого перебуває у прямій залежності від суб'єкта. Це процес ініціації («запуску») діяльності, її здійснення, контролю над її динамікою тощо» [19, с. 37].

Визначення «дії», «діяльності» людини як основи буття людини та ключового методологічного принципу визначення та розробки наукової парадигми буття людини є породженням, актуалізацією свідомості «Я». Але, ні в «свідомості-Я», ні в її актуалізації «дії», «діяльності» відсутня ціннісно-смыслового «спрямованість», «вектор», які тільки й уможливають розвиток людини та її буття. З іншого боку, не існує в чистому вигляді явища «дії», вона завжди актуалізується в контексті «взаємодії», які б рівні розвитку буття людини ми б не взяли (біологічний, психологічний, інтелектуальний, духовний). Узаємодія (комунікативність), зокрема, актуалізується в різних формах «взаємо...» або «спів...»: узаємодопомога, узаєморозуміння, співбуття, співробітництво, співпраця, комунікація, спілкування та ін. Узаємодія є способом буття людини (особистості) в світі.

Ще, більшою мірою, некоректним є зведення до «діяльнісного підходу» проблеми суб'єктності особистості. Навіть учені, які, тією чи іншою мірою, розділяють ідеї діяльнісного підходу до особистості відзначають це. Так, на думку В. Татенка, суб'єктне не є тотожним діяльнісному, воно наддіяльнісне. «Суб'єкт як суб'єкт діяльності ніколи не може бути зведений до неї, він завжди багатший, ніж ті конкретні форми, в яких він об'єктивується» [24, с. 248].

На нашу думку, у діяльнійшому підході людина (особистість) «не бачить Іншого». Вона навіть не бачить себе, «Я» як елемента суб'єктної взаємодії. Людина або залежна від «діяльності» (технократизм, виробництво, техніка, технологія, пізнання, культура та ін.), або використовує «діяльність» як інструмент своєї «Я-свідомості» з метою експансії зовнішнього та внутрішнього світу («підкорення природи», диктатура пролетаріату та ін.) без урахування інтересів Іншого, що насамкінець призводить до залежності людини від «діяльності».

Діяльнісна парадигма сутності буття людини (як би ми її не видозмінювали та не осучаснювали), в своїй глибинній основі базується на філософії свідомості («свідомості-Я»). Комунікативна парадигма сутності буття людини базується на філософії комунікативної свідомості («свідомості-«Я – Інший»). «Свідомість-Я» актуалізується в системі «Я дію», а «свідомість-«Я – Інший» актуалізується у системі «Я взаємодію». Це означає, що діяльній аспект буття людини не втрачається, діяльність стає елементом поняття «взаємодія», яке так само є процесуально-діяльнійною характеристикою поняття «комунікативність».

Проблеми діяльнійшого підходу, які виникають на шляху розробки теорії особистості, психологи вирішуютьдебільшого 1) за допомогою концепту «активності», «суб'єктної активності» [22]; 2) спробою поєднати діяльній та гуманістичній підходи [23]; 3) спробою «обумовити» діяльнійній концепт особистості та суб'єктності особистості ціннісно-смісловими, духовними компонентами [9; 13; 22; 24]; спробою «приховати» примітивність концепту «дія», «активність» концептом «вчинок» [23]; 4) спробою звести суб'єктність особистості до духовно-сміслового виміру особистості [4]. Але все це вдається не дуже переконливо та ефективно.

Як зміна парадигми буття людини, від філософії свідомості («свідомості-Я») до філософії комунікативної свідомості («свідомості-«Я – Інший»), так і криза діяльнійшого підходу до буття людини (особистості) актуалізують проблему духовно-сміслових засад буття людини (особистості).

З одного боку класична парадигма буття людини, яка базується на «свідомості-Я» призвела в ХХ ст. до кризи світоглядних, духовних та екологічних засад історичного розвитку людини, а з іншого – становлення комунікативної парадигми буття людини як системи (моделі, формули) «Я – Інший» природньо актуалізує питання цінності «Я», «Іншого» та «–» (узаємодії).

Роль духовності в бутті особистості та її суб'єктності визначається із з'ясування відношення духовності до світу, до буття. Духовність – це розгортання людського буття як форми буття взагалі. У людині, як комунікативній системі, «Я – Інший» уже закладено як інтенцію, духовну (людський спосіб буття), смислову (узаємодія у світі, яка актуалізує людську сутність та людський спосіб буття), ціннісно-телеологічну (бути суб'єктом) визначеність суб'єктності особистості, визначеність «Я» та «Іншого», чого не має в системі «свідомість-Я» та ідеях діяльнійшого підходу.

Тому, як для явища та поняття комунікативності, так і для явища і поняття суб'єктності, характерною є духовно-сміслова наповненість та визначеність, що є актуалізацією духовно-сміислової компоненти особистості.

Іншою проблемою, яка виникає на шляху розробки ефективної цілісної теорії особистості та її суб'єктності є, на нашу думку, питання, як не парадоксально, визначення предмета психології.

Як зауважує К. Абульханова-Славська, «донедавна, – визначення специфіки низки наук, формулювання їхніх предметів мало принципово безсуб'єктний характер: у них досліджувалося психічне, етичне, соціальне й т. д. Зовсім недавно в цих науках почали складатися поняття суб'єктів – суб'єкта соціальної дії, суб'єкта морально-етичних відносин, суб'єкта психічної діяльності» [1, с. 91]. На думку В. Татенка, суб'єктне як фундаментальна характеристика психічного конститує сутнісне ядро предмета психології [24, с. 252].

Думки К. Абульханової-Славської та В. Татенка співвідносяться з точкою зору інших психологів. «В активні відношення з дійсністю вступає безпосередньо сам суб'єкт, а не окремі акти його психічної діяльності. Тому психологія має вивчати передусім суб'єкт» (Д. Узнадзе) [25, с. 56]. Людина «сама себе створює, долаючи біологічний і соціальний фатум. Вона виражається в індивідуальному та історичному становленні, у життєвому й творчому шляху як суб'єкт індивідуального та історичного розвитку. Це і є головним предметом дослідження в сучасній психології» (В. Роменець) [20, с. 35 – 36]. Саме тому А. Брушлинський запропонував визнати категорію суб'єкта за основу інтеграції, зближення різних напрямів і шкіл психології [24, с. 252].

Сучасна психологія не тільки визначає суб'єкта головним предметом дослідження, але і ставить суб'єкт на передній план у діалозі психології та людинознавства [10; 12].

Вище проаналізовані підходи до ролі явищ та понять суб'єкта та суб'єктності щодо формування цілісної теорії (моделі) особистості, зокрема суб'єктної особистості, не викликають сумніву. Питання виникають до спроб виходу за межі предмета психології.

Однією з відповідей на питання, чому психологічній науці не вдається створити цілісної моделі особистості, зокрема її суб'єктності, полягає, на нашу думку, у тому, що створення суто «психологічної» цілісної моделі особистості і створення цілісної моделі за допомогою лише психологічного «інструментарію», неможливе. Але психологи намагаються переконати всіх у протилежному. Проблеми починають виникати тоді, коли психолог підходить до необхідності

аналізу духовно-сислової сфери особистості (духовність, цінності, мораль, істина, добро, краса та ін.), коли потрібно поєднати в одній системі психологічні, етичні та естетичні фактори сутності та змісту особистості. Спосіб, який використовується психологами, – це спроба втягнути сферу духовності та смислу буття особистості у сферу психічного.

Так, аналізуючи предмет психології, В. Татенко зазначає, що суб'єктну інтерпретацію предмета психології логічно узагальнити словами Г. Гегеля: «Себе в собі визначаючий дух як суб'єкт для себе – предмет психології» [8, с. 38]. Таке суб'єктне «приземлення» предмета психології, його сутнісна конкретизація, на думку ученого, певним чином розставляють усі крапки над «і». Тобто, якщо об'єктом психологічної науки як суб'єкта пізнання покладається психічне життя в усіх його душевно-духовних проявах, то у визначенні її предмета варто рухатися не стільки вшир, ризикуючи, зрештою, ототожнити цей предмет з об'єктом, скільки поринати в сутнісні глибини, аби виявити там нові можливості психічного й нові аргументи на користь його якісної визначеності, онтичної самотності й природної включеності у світ. Іншими словами, предмет психології за сутнісно-сислового підходу формується шляхом конкретизації уявлення про вищу, граничну онтичну характеристику психічного, якою мислиться властива людині реальна можливість доростати у своєму розвитку як «психічного суб'єкта» (А. Пфендер) до рівня суб'єкта психічної, душевно-духовної життєдіяльності, здатного не тільки віддзеркалювати, не тільки регулювати, орієнтувати й управляти, але й творити із себе світ сутнього й себе в цьому світі [24, с. 253].

Тому, сучасна психологія, на думку вченого, визнає для себе актуальним проникнення в сутнісні глибини буття конкретної емпіричної людської істоти, у світ її значущих переживань, цінностей, і смислів [23, с. 334]. Своїм автентичним об'єктом вона має всі підстави вважати також усю ціннісну, змістово-сислову і, власне, душевно-духовну сферу внутрішнього, індивідуально-психологічного життя людини як суспільної істоти [24, с. 247].

Аналіз робіт психологів з проблеми суб'єктності показує тенденцію, яку, на нашу думку, можна назвати «рейдерством філософії». Так, на своїй завершальній стадії аналізу суб'єктності, теоретичні пошуки психології суб'єктності виходять на необхідність обумовленості психологічних явищ суб'єктності духовно-сисловими, ціннісними чинниками. А так як це вже сфера філософії, приходиться констатувати, що категорії «суб'єкта» та навіть «суб'єктності» в їхній «повноті», «завершеності» є міжпредметними психолого-філософськими категоріями, а явища суб'єкта та суб'єктність є предметом дослідження як психології так і філософії. Отже, дискусії не мають виникати. Але проблема в тому, що у психологів потреба необхідності «звертатися до філософії» викликає «професійний дискомфорт», можливо, навіть почуття «неповноцінності». Адже їхній об'єкт дослідження, у нашому випадку «суб'єкт» та «суб'єктність» є «незавершеним» у психологічному плані й потребує «філософської завершеності». Тому, обирається не зовсім коректний шлях – явище та сфера духу людини «відносяться» до сфери психології. Так, у представників суб'єктно-вчинкового підходу, ціннісно-сислова сфера, як сфера вчинку, переноситься до предмету психології. Учинок у його філософській бахтінській інтерпретації стає психологічною категорією [3].

Тому таким важливим сьогодні є міждисциплінарний підхід. На думку вчених, викликом сучасній науці стали кризові явища, які засвідчують необхідність зміни методологічних підходів до розгляду традиційно-проблемних аспектів у конкретній галузі знання, особливо в ситуації, коли власні теорії, моделі, методи більше не відповідають запитам практики. Їхнє переосмислення, базоване на здобутках в інших сферах пізнання створює перспективу розв'язання суперечливих тенденцій та все більше орієнтує на інтеграцію окремих наук задля подолання труднощів. Вихід за традиційні межі, на думку О. Федорової, і знаходження іншої наукової дисципліни, здатної задовольнити нові потреби, засвідчує «зародження міждисциплінарності» [26, с. 22]. Сучасні наукові дослідження вимагають інтердисциплінарної співдії, яка може відбуватися без порушення меж своєї дисципліни із запровадженням нових методів, теоретичних побудов, моделей, інтерпретаційних стратегій тощо. У цьому випадку інтеграція розширює теоретико-методологічні засади пізнання досліджуваних феноменів та уможливорює їхнє розуміння з опертям на нові схеми мислєдіяльності й методологування (термін А. Фурмана) [7, С. 56 – 57].

Тому, психологія, виходячи на рівень формування цілісної моделі особистості, зокрема на основі використання системотворчої категорії «суб'єкт», не повинна «втягувати» явища та поняття, які досліджуються іншими науками, зокрема філософією (етикою), а використовувати «міждисциплінарний підхід». Особистість – соціальна духовно-психологічна сутність. Наука може ефективно розглядати особистість як цілісну сутність, але тільки на міждисциплінарній основі. Психологи можуть ефективно працювати в напрямі розробки ефективної цілісної моделі особистості, але тільки за умови, що досліджуючи духовно-сислову сферу особистості, вони визнають, що працюють в полі філософії, зокрема етики, естетики. Потрібно також урахувувати наявність такого значного для сфери духовності людини поля як релігія.

Тому, тільки коректна, толерантна співпраця представників різних наук, першочергово психологів, філософів та педагогів, дасть можливість ефективного означення сутності, змісту буття особистості, розробки моделі особистості як цілісної суб'єктної духовно-психологічної сутності.

У сучасній вітчизняній науці про людину суб'єктний підхід – один із провідних у методологічному плані.

Але, дослідження нами комунікативної трансформації буття людини (особистості) засвідчує процес зародження та легітимації комунікативної парадигми буття людини (особистості). Тільки особистість як суб'єкт комунікативності (взаємодії), суб'єкт життєтворчості та життєдіяльності, наближає людину до самоактуалізації своєї смислової, онтологічної та телеологічної сутності. Визначення комунікативності як «процесу та стану взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі яких «Я» (в системі взаємодії «Я – Інший») усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну «Самість», засвідчує ключову роль «Самості» як суб'єктності особистості в її взаємодії у світі. Тому, поняття «комунікативний підхід» є «суб'єктно-комунікативним підходом».

Саме, суб'єктність як мотиваційний, інтеграційний, регулятивний, координаційний центр життєтворчості та життєдіяльності людини, актуалізує ефективну комунікативність (взаємодію) особистості у світі. Акцент на розвитку суб'єктності особистості створить умови, які забезпечать розвиток в особистості комунікативних якостей, а саме, комунікативна свідомість як «свідомість–«Я – Інший», активність, діалог, співробітництво, любов, позитивне ставлення та самоставлення, відповідальність та ін.

Висновки. У сучасній науці відбувається активний процес дослідження суб'єктності особистості як цілісної сутності та розробки цілісної моделі особистості. Суб'єктний підхід стає методологічною основою розробки теорії особистості. Але, як ми доводимо в статті, за наявності певного прогресу, цей процес гальмується 1) домінуванням філософії свідомості (свідомості–«Я»); 2) домінуванням діяльнісного підходу; 3) проблемами з визначенням предмета психології. Тому без зміни парадигми буття людини та методологічних основ дослідження сутності та розвитку особистості процес дослідження суб'єктності особистості як цілісної сутності та розробки цілісної моделі особистості не буде успішним. Дослідження питання сутності та розвитку особистості, зокрема її суб'єктності, вимагає міждисциплінарного підходу.

Необхідність подолання філософії «свідомості–Я», подолання діяльнісного підходу ставить питання становлення суб'єктно-комунікативного підходу, який, на нашу думку, може стати ефективним методологічним принципом розробки цілісної теорії особистості та її суб'єктності.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Диалектика человеческой жизни. Москва: Мысль, 1977. 224 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни : монография. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
3. Бахтин М. М. К философии поступка. *Работы 1920-х годов*. Київ : Next, 1994. С. 11–68.
4. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір : у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ: Либідь, 2006. С. 52–69.
5. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта. Москва : Ин-т психологии РАО, 1994. 109 с.
6. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник. Київ : Академія, 2006. 255 с.
7. Галян О. І. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс : монографія. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. 360 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т.1 : Наука логики. Москва: Мысль, 1974. 452 с.
9. Гуляс І. А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки. *Наука і освіта*. 2010. № 2. С. 4–8.
10. Гусельцева М. С. Рождение субъективности из духа человекознания. *Вопросы психологии*. 2018. № 1. С. 3–15.
11. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
12. Знаков В. В. Новый этап развития психологических исследований субъекта. *Вопросы психологии*. 2017. № 2. С. 3–16
13. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. Татенка. Київ: Либідь, 2006. С. 157–175.
14. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія. Суми : МакДен, 2011. 412 с.
15. Малахов В. А. Етика спілкування: навч. посібник. Київ : Либідь, 2006. 400 с.
16. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодого людини в період повноліття: монографія. Київ: КНТ, 2008. 192 с.
17. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъектной активности. *Вопросы психологии*. 1996. № 1. С. 5–19.
18. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности: учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 1996. 512 с.
19. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности. Москва: Горбунок, 1992. 224 с.
20. Роменець В. А. Історія психології. ХІХ – початок ХХ століття: навч. посібник. Київ, 2007. 614 с.
21. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 1998. 688 с.
22. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 404 с.
23. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–357.

24. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: навч. посібник. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. 288 с.
25. Узнадзе Д. Н. Общая психология / пер. с груз. Е. Чомахидзе. Питер, 2014. 413 с.
26. Федорова О. В. А и Б сидели на трубе, или междисциплинарность когнитивных исследований. *Логос*. 2014. № 1. С. 19–34.
27. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика. Полтава : ПУЕТ, 2016. 414 с.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Dialektika chelovecheskoy zhizni [Dialectics of human life]. Moskva: Myisl, 1977. 224 s.
2. Abulhanova-Slavskaya K. A. Strategiya zhizni [Life strategy]: monografiya. Moskva: Myisl, 1991. 299 s.
3. Bahtin M. M. K filosofii postupka. Raboty 1920-h godov [To the philosophy of action. Works of the 1920s]. Kiyiv: Next, 1994. S. 11–68.
4. Bondarenko O. F. Sub'ektnist yak etichniy vimir: u poshukah vItchiznyanoyi traditsiyi v psihoterapiyi [Subjectivity as an ethical dimension: in search of national tradition in psychotherapy]. *Lyudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofsko-psihologichni studiyi / za zag. red. V. O. Tatenka*. Kiyiv: LibId, 2006. S. 52–69.
5. Brushlinskiy A. V. Problemy psihologii sub'ekta [Problems of subject psychology]. Moskva: In-t psihologii RAO, 1994. 109 s.
6. Volkova N. P. Profesiyno-pedagogichna komunikatsiya [Professional and pedagogical communication]: navch. posibnik. Kiyiv: Akademiya, 2006. 255 s.
7. Galyan O. I. Osobistist shkolyara u vimirah sub'ektnosti: Istoriko-pedagogichniy diskurs [The personality of the student in the dimensions of subjectivity: historical and pedagogical discourse]: monografiya. Drogobich: Redaktsiyno-vidavniy viddil DDPU imeni Ivana Franka, 2017. 360 s.
8. Gegel G. V. F. Entsiklopediya filosofskih nauk [Encyclopedia of Philosophical Sciences]. T.1: Nauka logiki. Moskva: Myisl, 1974. 452 s.
9. Gulyas I. A. Osobistist yak integralniy sub'ekt aksiopsihiki [Personality as an integral subject of axiopsychics]. *Nauka i osvita*. 2010. № 2. S. 4–8.
10. Guseltseva M. S. Rozhdenie sub'ektivnosti iz duha chelovekoznaneya [The birth of subjectivity from the spirit of anthropology]. *Voprosyi psihologii*. 2018. № 1. S. 3–15.
11. Ermolenko A. M. Komunikativna praktichna filosofiya [Communicative practical philosophy]: pidruchnik. Kiyiv: Libra, 1999. 488 s.
12. Znakov V. V. Novyy etap razvitiya psihologicheskikh issledovaniy sub'ekta [A new stage in the development of psychological research of the subject]. *Voprosyi psihologii*. 2017. № 2. S. 3–16.
13. Karpenko Z. S. Kartografiya Integralnoy sub'ektivnosti: post-postmodernistskiy proekt [Cartography of integral subjectivity: post-postmodern project]. *Lyudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofsko-psihologichni studiyi / za zag. red. V. Tatenka*. Kiyiv: Libid, 2006. S. 157–175.
14. Kuzikova S. B. Psihologichni osnovi stanovleniya sub'ekta samorozvitku v yunatskomu vitsi [Psychological foundations of the subject of self-development in adolescence]: monografiya. Sumi: MakDen, 2011. 412 s.
15. Malahov V. A. Etika spilkuvannya [Ethics of communication]: navch. posibnik. Kiyiv: LibId, 2006. 400 s.
16. Nikitina I. V. Sub'ektnost samoviznachennya molodoyi lyudini v period povnolittya [Subjective self-determination of a young person in adulthood]: monografiya. Kiyiv : KNT, 2008. 192 s.
17. Osnitskiy A. K. Problemy issledovaniya sub'ektivnoy aktivnosti [Problems of research of subjective activity]. *Voprosyi psihologii*. 1996. № 1. S. 5–19.
18. Petrovskiy V. A. Lichnost v psihologii: paradigma sub'ektivnosti [Problems of research of subjective activity]: uchebnoe posobie. Rostov n/D: Feniks, 1996. 512 s.
19. Petrovskiy V. A. Psihologiya neadaptivnoy aktivnosti [Psychology of maladaptive activity]. Moskva: Gorbunok, 1992. 224 s.
20. Romanets V. A. IstorIya psihologiyi. XIX – pochatok XX stolittya [History of Psychology. XIX – early XX century]: navch. posibnik. Kiyiv, 2007. 614 s.
21. Rubinshteyn S. L. Osnovy obschey psihologii [Fundamentals of general psychology]. Sankt-Peterburg: Piter, 1998. 688 s.
22. Tatenko V. A. Psihologiya v sub'ektivnom izmerenii [Psychology in the subjective dimension]. Kiyiv: Vidavniy tsentr «Prosvita», 1996. 404 s.
23. Tatenko V. O. Sub'ektivno-vchinkova paradigma v suchasniy psihologiyi [Subject-action paradigm in modern psychology]. *Lyudina. Sub'ekt. Vchinok: filosofsko-psihologichni studiyi / za zag. red. V. Tatenka*. Kiyiv: Libid, 2006. S. 316–357.
24. Tatenko V. O. Suchasna psihologiya: teoretichno-metodologichni problemi [Modern psychology: theoretical and methodological problems]: navch. posibnik. Kiyiv: Vid-vo Nats. aviats. un-tu «NAU-druk», 2009. 288 s.
25. Uznadze D. N. Obschaya psihologiya [General psychology] / per. s груз. E. Chomahidze. Piter, 2014. 413 s.
26. Fedorova O. V. A i B sideli na trube, ili mezhdistsiplinarnost kognitivnykh issledovaniy [A and B sat on the pipe, or interdisciplinaryity of cognitive research]. *Logos*. 2014. № 1. S. 19–34.
27. Shehavgtsova S. O. Sub'ektivnist u pedagogichnomu aspekti: teoriya i praktika [Subjectivity in the pedagogical aspect: theory and practice]. Poltava: PUET, 2016. 414 s.

УДК 159.922.1+37.015.3

DOI 10.31652/2415-7872-2022-70-109-116

ВОЛОДИМИР ШАХОВ

orcid.org/0000-0003-1535-2802

shahovu2016@gmail.com

доктор педагогічних наук, професор
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ВЛАДИСЛАВ ШАХОВ

orcid.org/0000-0002-1069-929

vshahov75@gmail.com

магістр психології,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АГРЕСІЇ ЯК ПРОФЕСІЙНО ОБУМОВЛЕНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

У статті з'ясовано, що агресія як професійно обумовлена деформація особистості педагога являє собою деструктивну поведінку, що виражається у порушенні професійно-моральних норм взаємодії педагога та учнів за формальної наявності професійно виправданих дій.

Визначено, що детермінантами агресії як професійно обумовленої деформації особистості педагога виступають три групи факторів:

1) суб'єктивні чинники, зумовлені індивідуально-психологічними особливостями особистості педагога;

2) об'єктивні чинники, пов'язані з особливостями соціально-професійного середовища;

3) об'єктивно-суб'єктивні чинники, ініційовані дисбалансом особистісного та професійного розвитку.

Агресія може мати активний і пасивний характер, тісно пов'язаний з емоційним реагуванням педагога на професійні ситуації, і що виявляється у таких типах: імпульсивні дії, ворожі висловлювання, конфронтація, домінуючість, стереотипна диференціація та нетерпимість.

Ключові слова: професійна свідомість педагога, професійно важливі якості, професійний розвиток, професійна самосвідомість педагога, агресія, фактори професійно обумовленої деформації свідомості педагога.

VOLODYMYR SHAKHOV

Doctor of Pedagogical Sciences, professor

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi

State Pedagogical University,

Ostrozshskoho str. 32, Vinnytsia

VLADYSLAV SHAKHOV

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi

State Pedagogical University,

Ostrozshskoho str. 32, Vinnytsia

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF AGGRESSION AS A PROFESSIONALLY DETERMINED PERSONALITY DEFORMATION OF A TEACHER

In pedagogical practice, there are enough situations in which a teacher has to make a difficult moral choice, in which he must be guided by both personal cultural and ethical attitudes and professional and ethical norms of activity. In education, this problem, first of all, affects the quality of training of young teachers, the process of entry into professional activity, adaptation to pedagogical work, ability to take responsibility for choosing a decision in conflictual, emotionally complex situations. Academic teaching, despite its priority, most often instills the future specialist with an ideal image of a teacher. The lack of information about the negative aspects of professional activity deprives a young teacher of the opportunity to assume and take into account the negative consequences of work, to respond adequately to crisis situations, to find out and eliminate the first signs of maladaptation and deformation. Therefore, issues of ethics and moral aspects of a teacher's work should become one of the areas of professional education of future teachers.

The article found out that aggression as a professionally determined deformation of the teacher's personality is a destructive behavior that is expressed in the violation of professional and moral norms of interaction between the teacher and students in the formal presence of professionally justified actions.

It has been proven that three groups of factors act as determinants of aggression as a professionally determined deformation of the teacher's personality:

1) subjective factors determined by the individual and psychological characteristics of the teacher's personality;

2) objective factors related to the features of the social and professional environment;

3) objective-subjective factors initiated by the imbalance of personal and professional development.

Aggression can be active and passive in nature, closely related to the teacher's emotional response to professional situations, and manifested in the following types: impulsive actions, hostile statements, confrontation, dominance, stereotypic differentiation and intolerance.

Key words: professional consciousness of a teacher, professionally important qualities, professional development, professional self-awareness of a teacher, professionally determined deformation of a teacher's personality, factors of professionally determined deformation of a teacher's consciousness.

Вивчення професійних деформацій педагогів неможливе без визначення причин, що сприяють їх формуванню та розвитку. З одного боку, особливості особистості педагога істотно впливають на процес і результати праці, а з іншого – сам процес становлення особистості педагога відбувається в ході професійної педагогічної діяльності та під її впливом. Трудова діяльність сприяє формуванню